

**Новосёлова Елена Александровнаның 6D020500 – «Филология (орыс)»
мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми
дәрежесін алу үшін «Павлодар Ертіс өңірі орыс әдебиетінің
ерекшеліктері» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА**

Зерттеудің өзектілігі. Бұл диссертациялық зерттеу Қазақстан әдебиетінің құрамдас бөлігі ретінде Павлодар Ертіс өңіріндегі орыс ақын-жазушылары шығармашылығының идеялық, көркемдік, жанрлық, стильдік ерекшелігін зерттеуге арналған. Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиеті бірегей маңызды құбылыс болып табылады және бүгінгі күнге дейін іс жүзінде зерттелмеген күйінде қалып отыр. Павлодар Ертіс өңірін қазіргі қазақ әдебиетінің әдеби картасына енгізген ақын-жазушылардың маңызды әдеби шығармаларын жүйелі зерделеу негізінде өңірдің әдеби процесінің ерекшелігін ғылыми тұрғыдан түсіну және анықтау қажеттілігінен тұратын жүргізіліп жатқан зерттеудің өзектілігі осы фактіге байланысты.

Қазіргі әдебиеттануда аймақтық әдебиетті зерттеу, біріншіден, Қазақстан аймағының әлеуметтік-мәдени жағдайы тұрғысынан қызықты әдебиетшілердің шығармашылық жетістіктерін түсіну қажеттілігі, екіншіден, әр түрлі тарихи кезеңдерде Қазақстанның әдеби процесінің дамуына ықпал еткен авторлардың әдеби қызметінің нәтижелерін университеттің оқу процесіне енгізу нәтижесінде маңызды мәнге ие болуда. Қазіргі уақытта ғылыми кеңістікте «жергілікті мәтінді», геопоэтиканы, көпмәдениетті контексті талдауды қамтитын аймақтық әдебиеттерді зерттеу бірінші кезектегі маңызға ие.

Қазіргі таңда Павлодар Ертіс өңірінің әдебиет тарихының жүйе ретінде жеткіліксіз зерттелу мәселесін мойындауға тура келеді. Жекелеген көрнекті жазушылардың шығармашылығы егжей-тегжейлі зерделенді, сонымен бірге Қазақстанның әдеби картасында Павлодар Ертіс өңіріне жататындығына қарамастан, шығармашылық мұрасы соншалықты жан-жақты емес "фрагментті" авторлардың реттелген зерттеуінің жоқтығын айтуға тура келеді. Бұл жағдай «Павлодар Ертіс өңірі орыс әдебиетінің ерекшеліктері» тақырыбында диссертациялық зерттеу жүргізудің өзектілігін анықтады.

Зерттеудің нысаны: – павлодарлық авторлардың өлке тарихының ғасырдан астам уақытын қамтитын еңбектерінде ұсынылған «павлодарлық мәтін». Бұл термин Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиеті өкілдерінің әртүрлі тарихи кезеңдердегі шығармалары болып түсініледі.

Зерттеудің пәні ретінде Павлодар Ертіс өңірі орыс әдебиетінің көркемдік бірлік ретіндегі идеялық-тақырыптық, жанрлық-стильдік, адамгершілік, философиялық өзіндік ерекшелігі қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты: Ол мыналардан тұрады: ғасырдан аса тарихтан әдеби фактілерді жүйелеу негізінде Павлодар Ертіс өңірінің әдеби процесінің өзіндік ерекшелігін оның ретро және перспективасында айқындау, нәтижесінде – осы әдебиеттің қазақстандық және әлемдік әдеби континуумдағы орнын анықтау.

Осы мақсаттарға келесі **зерттеу міндеттері** байланысты:

- Павлодар Ертіс өңірін жергілікті әдеби кеңістік ретінде сипаттайтын XX – XXI ғасырлардың тарихи және мәдени материалдарын жүйелеу;

- Павлодар мәтінінің пайда болуы мен жұмыс істеуінің хронологиялық шеңберін құру және өңірлік, қазақстандық және кең әлемдік кеңістікте болып жатқан әлеуметтік-саяси, мәдени, идеологиялық процестерге сәйкес өңірдің орыс әдебиетін кезеңдеудің негізгі кезеңдерін айқындау;

- Павлодар Ертіс өңірінің өңірлік әдебиетін неғұрлым айқын бейнелейтін, оның айрықша ерекшелігін Қазақстан әдебиеті картасында белгілейтін авторлардың есімдері тізілімін жасау;

- локустың әдеби мәнмәтінің авторлардың өмірбаяндық деректерімен толықтыру; бұрын әдеби қамтуды алмаған авторлардың есімдерін ғылыми қолданысқа енгізу;

- Павлодар Ертіс өңірінің тарихымен байланысты әдеби-өлкетану материалдарын зерделеу;

- Павлодар Ертіс өңірінің өңірлік әдебиетінің жергілікті ұйымдасқан жүйе ретіндегі ерекшеліктерін анықтау, Павлодар әдебиетінің қазақстандық және жалпы орыс әдебиетімен өзара іс-қимыл тәсілдерін айқындау.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізі:

- жергілікті мәтін мәселелері бойынша ғылыми еңбектер (Г.И. Власова, Т.В. Кривошапова, Л.И. Абдуллина, О.А. Иост, Ж.А. Баянбаева, В.Н. Топоров, В.В. Абашев, Н. Башмакоф, В.С. Киселев, Н.В. Хомук, П.В. Алексеев, И.А. Поплавская, Burton Pike, Anssi Paasi, Lynne Pearce, Caren Kaplan, Doreen Massey);

- Қазақстанның орыс және орыс тілді әдебиеті бойынша ғылыми еңбектер (М. Әуезов, Г. Ломидзе, Н. Ровенский, С. Сағалович, И. Ғабдиров, В. Гундарев, В. Бадикова, Б. Жолдасбекова, Л. Сафронова, О. Иост, С. Әбішева, Т. Кривошапова, Г. Власова, С. Ананьева, А. Темірболат, К. Нұрғали, В. Хомякова, А. С. Демченко).

- Павлодар Ертіс өңірі әдебиетінің тарихын жүйе ретінде (С.Ф. Нүркенова, Л.Е. Тоқатова, Л. Кашина, В. Куприн, О. Григорьева, Т.В. Кривошапова, О.А. Иост, В.И. Хомякова, С.К. Шаймарданова, Н.Г. Шафер) шығармалары.

Зерттеу көздері. 1910-1940 жылдар аралығындағы Павлодар Ертіс өңірінің ақын-жазушыларының көркем шығармалары, әдебиеттану саласындағы ғылыми зерттеулері; Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі жасалды. Зерттеу көздері ретінде Қазақстанның жергілікті мәтіні, орыс және орыс тілді әдебиеті бойынша шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулері пайдаланылды; мерзімді ғылыми журналдарда және ғылыми-практикалық конференциялар жинақтарында жарияланған мақалалар; диссертанттың зерттеу жұмысы.

Жұмысты жазу кезінде әдістемелік тұрғыда **зерттеу әдістері** қолданылды: тарихи-типологиялық – типологиялық жағынан ұқсас әдебиеттегі жалпы құбылыстарды анықтау кезінде; компаративистті – әртүрлі авторлардың шығармаларындағы жалпы және жеке компоненттерді, әмбебап

және жеке мотивтерді анықтауда; өмірбаяндық – жазушының өмірбаяны мен ол жасаған шығармалардың сипаттамалары арасында байланыс орнатуда; дүниетанымдық – ақын-жазушылардың дүниеге көзқарас жүйесін зерттеу мақсатын көздейді.

Зерттеу базасы: Торайғыров атындағы университет, Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының диссертациялық залы (Алматы қ.), М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты (Алматы қ.), Ұлттық зерттеу Томск мемлекеттік университеті (Томск, Ресей Федерациясы).

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

- Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиетін кезеңге бөлу жүргізіліп, кезеңдерге сипаттама берілді; әр кезеңді көрсететін авторлардың нақты еңбектеріне талдау жасалды;

- көркем, тарихи-әдеби, өлкетану сипаттағы, қарастырылып отырған аймаққа тікелей қатысы бар материал ғылыми зерттеу айналымына енгізілді;

- Павлодардың ландшафтық, топографиялық, тарихи, мәдени шындықтары авторларының шығармаларында, сондай-ақ оған тікелей қатысы бар авторлар осы аумақта географиялық тұрғыдан жасаған мәтіндердің тікелей көрінісі болып табылатын аталған өңірдің әдебиетіндегі "жергілікті мәтіннің" жұмыс істеуі қаралды;

Павлодар қаласының ландшафты, топографиялық, тарихи, мәдени шындықтары авторларының еңбектерінде, сондай-ақ географиялық тұрғыдан құрылған тікелей мәтіндерде көрініс беретін, оған тікелей қатысы бар аймақ әдебиетіндегі «жергілікті мәтіннің» қызметі қарастырылады;

- Павлодар Ертіс өңірінің ғасырдан астам орыс әдебиетінің іргелі элементтері өзіне тән тенденциялары бар ерекше ұйымдасқан құрылым ретінде зерттелді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: қазақстандық әдебиеті мен жалпы әлемдік әдеби үдеріс контексіне енген өзіне тән көркемдік жүйесі бар Павлодар Ертіс өңірінің әдеби кеңістігін зерттеуде жатыр.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: зерттеу нәтижелерін оқу процесінде қолдану мүмкіндігінен көруге болады. Мысалы, диссертацияның нәтижелері университетке дейінгі кезеңде аттас элективті курсты, ЖОО-дағы элективті курсты немесе аспирантура (магистратура) сегментіндегі пәндер циклін әзірлеуге негіз бола алады. білім беру. Зерттеу тақырыбы бойынша екі оқу құралын шығару арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу нәтижелерінің негізділігі мен шынайылығы: Зерттеудің теориялық ережелері әдістемелік тұрғыдан негізделген: диссертация тақырыбының аргументі, әдістемесі, ғылыми жаңалығы ұсынылды, «жергілікті мәтін», «Павлодар мәтіні», «Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиеті» ұғымдары анықталды; өлкенің тарихи-мәдени ерекшелігі қарастырылып, көркемдік жүйе ретінде өлкелік әдебиеттің кезеңге бөлінуі беріледі; ғасырдан астам даму тарихының қазақ әдеби процесінің құрамдас бөлігі ретінде өлкенің тарихи-мәдени және әдеби жағдайына, жекелеген кезеңдердің көрнекті өкілдерінің шығармашылығының ерекшеліктеріне

талдау жасау ұсынылады; диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері беріледі. Зерттеу нәтижелері оқу процесіне енгізілген.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Аймақтық әдебиет мәдени санада қала бейнесін қалыптастырады, елдің жалпы мәдени контекстінде аймақ туралы түсінікті қалыптастырады. Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиеті ХХ ғасырдың басында «кеңестік» деп аталатын әдебиетке сәйкес қалыптасып, табысты дамып, 1960-1990 жылдары өзінің шарықтау шегіне жетіп, бүгінде айтарлықтай әдеби мәтіндердің маңызды жиынтығы болып табылады.

2. Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиетінің ғасырдан астам даму тарихы бар және шартты түрде төрт кезеңге бөлінеді. Шартты түрде оның пайда болу уақыты ретінде белгіленген бірінші кезең хронологиялық тұрғыдан ХХ ғасырдың 10-40 жылдарында орын алды және оның пайда болуының өмірі мен шығармашылығы Павлодар облысымен үзінділер арқылы байланысты болып, кейінірек шекарадан ұзап кеткен өз тарихын қалдырған ақын-жазушыларға байланысты болған. Олардың ішінде: А. Сорокин, А. Новосёлов, В. Иванов, П. Васильев.

3. ХХ ғасырдың 50-80 жылдары, өз дамуының екінші кезеңі (С. Шевченко, М. Динерштейн, С. Музалевский, В. Мухин, О. Афанасьев, Б. Исаев, В. Семерьянов, Ж. Нұркенов, В. Бутов, Ю. Поминов), авторлардың романтикалық ұмтылыстарының кезеңі деп атауға болады. 1980 жылдар «мемориалдық», деректі-биографиялық әдеби сынның пайда болуымен сипатталды.

4. 1990-2000 жылдардағы әдебиет, Павлодар Ертіс өңірі орыс әдебиеті дамуының үшінші кезеңі, (В. Куприн, Т. Гарипов, Л. Бевз, Н. Щепко, С. Құсайынов, Р. Мұхамеджанов, И. Неустроев, О. Григорьева, С. Горбунов, Я. Двуреков, Е. Қожахметов, Е. Лумпов, А. Казаков, Т. Каримов, М. Юрченко, Е. Вайберт, Е. Игнатовская, А. Куртикова), елдегі әлеуметтік-саяси үдерістер көрініске айналды, қазіргі қоғамдағы өзіндік болмыс авторларын, олардың әлеуметтік және азаматтық ұстанымдарын іздейді.

5. Төртінші кезең (2010-2020 жылдар) Павлодар поэзиясы белгілі ақындардың есімдерімен де (Т. Зотова, А. Вerveкин), сонымен бірге жас ақындардың (М. Кисенко, И. Аргентум, Ю. Куркан, Д. Машрапов, С. Мясоедова, А. Кулик) сияқты ақындарымен көрініс табады. Авторлар әдетте өмірдің мәні, ақын мен поэзияның қазіргі қоғамдағы орны, сенім мен сенімсіздіктің мәңгілік тақырыптарына басқаша көзқараспен қарайды.

6. Шығармашылықтағы әр түрлі кезеңдегі авторларын біріктіретін негізгі мәселелер өмір мен адам болмысының мәні, махаббат, сенім мен сенімсіздік, ақын мен поэзия туралы жалпы философиялық сұрақтар болып табылады. Жаңа экспрессивті формаларды іздеу арқылы Павлодар облыстық әдебиетіне қайталанбас дыбыс беретін қала және жалпы облыс тақырыбы басым болып қала береді.

7. Павлодар әдебиеті дамуының әр түрлі тарихи кезеңдерінде қала бейнесі әртүрлі мағыналық мазмұнға ие болды. Павлодар Ертіс өңіріндегі орыс әдебиеті дамуының алғашқы кезеңінің өкілдері үшін қала символдық

бейнесі, құдайдың нышаны, балалық және жастық шақпен ажырамас байланысы, авторлардың алғашқы кәсіби жетістіктері болып табылады. Дамудың екінші кезеңінде Павлодар қарқынды салынып, дамып келе жатқан, болашаққа сеніммен қадам басқан, өзінің өткенін ардақтайтын индустриялық қала. 1990-2000 жылдар аймақ кеңістігінің мәдени мазмұнына көңіл аударумен және оның әлеуетін сыни тұрғыдан түсінумен сипатталады. Қалалық кеңістік жазушылардың әртүрлі өмір кезеңдерімен байланысты естелік бейнелердің тұтас сериясы арқылы құнды. Қазіргі кезеңде (2010-2020 жылдар) Павлодар - ескі және жаңа шындықтар мен мифологиялардың үйлесімі мен қайта ойлануы, экзистенциалды түрде боялған провинцияның қайта құрылған кеңістігі.

8. Павлодар Ертіс өңірінің әдеби картасында әйелдер әдебиеті ерекше орын алады. Авторлар махаббат, ана болу, әйелдің мақсаты, сенім мен сенімсіздік, ақиқат пен жалған құндылықтар мәселелерін көтеріп, шешеді.

9. Павлодар Ертіс өңірінің орыс әдебиеті Қазақстанның әдеби процесінің бір бөлігі бола отырып, қазақ, орыс және әлемдік әдеби аренасында лайықты орын алады.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және енгізу:

Диссертациялық зерттеудің нәтижелері 12 мақалада, оның ішінде 1 – Scopus ДБ индекстелетін халықаралық жоғары рейтингтік журналда, 5 ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны камтамасыз ету комитеті ұсынған журналда («Торайғыров университетінің хабаршысы», Филологиялық сериясы, Павлодар; «Қарағанды университетінің хабаршысы», Филологиялық сериясы; «ҚазҰПУ хабаршысы», Филологиялық сериясы, Алматы); 1 - шетелдік ғылыми журналда («Acta Universitatis Lodziensis», Польша); 3 – күндізгі қатысумен отандық және шетелдік халықаралық ғылыми-практикалық конференциялардың басылымдарда (Астана, Шымкент, Томск); 2 - Торайғыров университетінің халықаралық конференцияларының материалдарында. Диссертациялық зерттеу материалдары бойынша Торайғыров Университетінің Ғылыми кеңесі ұсынған екі оқу құралы жарық көрді.

Диссертацияның құрылымы:

Осы мақсатқа жету докторлық диссертацияның құрылымын анықтады: анықтамалар, кіріспе, бес бөлім, қорытынды және пайдаланылған дереккөздердің тізімінде 166 атау кіреді. Диссертацияның жалпы көлемі 152 бет.